

ماه و سال در میان اقوام و ملل مختلف

فاطمه مظفری - شهریار

چکیده

از جمله دانستی‌های لازم برای دبیران زبان و ادبیات فارسی نام‌ها و اطلاعاتی در زمینه گاه‌نامه‌هاست. در این مقاله نویسنده می‌کوشد به تبیین ابعدی از گاه‌نامه‌ها بپردازد. خانم فاطمه مظفری دبیر دبیرستان‌های شهریار، کارشناس زبان و ادبیات فارسی است.

کلیدواژه‌ها: ماه قمری، شمسی، طبری، یسکان، ماه رومی، ماه سریانی، ماه هجری و ماه ترکی، دوزخ اثنی عشری، ماه اجدادی، ماه قطعی، سال هجری، ماه رومی، ماه قمری.

ماه چیست؟

ماه به معنی نیزه اصغر است که عرب‌ها آن را قمر خوانند. به عقیده ی قدامت‌گرایان آن در فلک اول است و یکی از کواکب یا سیارات سیئه محسوب می‌شود. ماه در گردش خود به دور زمین مداری بیضی شکل را به مدت ۲۹ شبانه‌روز و ۱۲ ساعت و ۴۴ دقیقه طی می‌کند که آن را یک ماه قمری گویند. حرکت وضعی و انتقالی ماه یکی و برابر است و همیشه یک طرفه ماه رویه زمین است. فاصله‌ی دو هلال متوالی ماه را یک ماه قمری گویند (فرهنگ معین). هر ماه قمری از رؤیت هلال ماه آغاز و به رؤیت هلال در دفعه‌ی بعد ختم می‌شود (فرهنگ معین). ماه بر دو گونه است: یکی طبیعی و دیگری اصطلاحی. اما مردم هر دو را یکی گرفته‌اند (التفهیم).

ماه طبری (ماه قمری)

ماه طبیعی آن است که قمر در جهتش از مشرق به سمت مغرب در حالتی معین، در برابر نور خورشید قرار گیرد. اولین آن در زمان حرکت کند و دوباره به سمت مکانی که در آن قرار گرفته است باز شده باشد. هم‌چنین میزان تابش نور آفتاب بر قمر در جهتش نسبت به جایگاه آن در برابر خورشید مهم است. آن است که قمر در ابتدای انتهای آن از لحاظ شکل از جهت آنجا به یکس باشد. به عادت اولی شکل‌ها، ماه نورگیر است و به گذر از زمانه چون قدمت زمانی که طول می‌کشد تا ماه دوباره هم‌سایه‌ها و شکل اولیه‌ی خودش را به دست آورد، ۲۹ روز و نیم و یک ساعت و ۴۴ دقیقه است.

شماره ماهها	ماه‌های عرب در اسلام (قمری)	تعداد روزها	ماه‌های یهودیان (قمری)	تعداد روزها	ماه‌های هندوان (قمری)	تعداد روزها
۱	محرم	۳۰	تشری	۳۰	جیتر	۳۰
۲	صفر	۲۹	مرحشون	۲۹	پیشاک	۳۰
۳	ربیع الاول	۳۰	کسلو	۳۰	جیرت	۳۰
۴	ربیع الثانی	۲۹	طیث	۲۹	آذار	۳۰
۵	جمادی الاول	۳۰	شفت	۳۰	شراپن	۳۰
۶	جمادی الاخری	۲۹	آذار	۲۹	بهاریت	۳۰
۷	رجب	۳۰	نيسن	۳۰	اسوجج	۳۰
۸	شعبان	۲۹	آیر	۲۹	کارنگک	۳۰
۹	رمضان	۳۰	سیون	۳۰	منکهر	۳۰
۱۰	شوال	۲۹	قمر	۲۹	پوش	۳۰
۱۱	ذی القعدة	۳۰	اوب	۳۰	ماک	۳۰
۱۲	ذی الحجه	۲۹	ایئل	۲۹	پالکن	۳۰

شماره ماهها	ماه‌های عرب در اسلام (قمری)	تعداد روزها	ماه‌های عرب در جاهلیت و کفاری (قمری)	تعداد روزها
۱	محرم	۳۰	مؤتمر	۳۰
۲	صفر	۲۹	ناجر	۲۹
۳	ربیع الاول	۳۰	خوان	۳۰
۴	ربیع الثانی	۲۹	ویضان	۲۹
۵	جمادی الاول	۳۰	حنین	۳۰
۶	جمادی الاخری	۲۹	دین	۲۹
۷	رجب	۳۰	اصم	۳۰
۸	شعبان	۲۹	عاذل	۲۹
۹	رمضان	۳۰	طاتیق	۳۰
۱۰	شوال	۲۹	وعلی	۲۹
۱۱	ذی القعدة	۳۰	ورنه	۳۰
۱۲	ذی الحجه	۲۹	برک	۲۹

جمعا ۳۶۰ روز
 آن ماه را که سال با آن تمام می شود،
 دویار می آورند و آنرا «دعاسه»
 می نامند.
 مبدأ = قتل مردی که بر زمین های
 آن ها استولی شده بود و آن ها را آزار
 می داد.
 مبنا = گردش ماه به دور زمین

جمعا ۳۵۴ روز
 ماه آذار در سال عبور دوبار می آید و
 در عبور آن ها را آذار و آذر می گویند.
 مبنا = گردش ماه به دور زمین

جمعا ۳۵۴ روز
 عرب ها هر ماه را به نوبت نسبی
 می کردند.
 مبنا = گردش ماه به دور زمین

جمعا ۳۵۴ روز
 هر ماه را با دیدن هلال ماه نو آغاز
 می کنند و در این سال هیچ کیسه و
 نیستی به کار نمی برند.
 مبدأ = هجرت حضرت محمد
 (ص) از مکه به مدینه
 مبنا = گردش ماه به دور زمین

متغیر است.

سال طبیعی یا سال شمسی

سال طبیعی عبارت است از: مدت زمانی که در آن یک بار گردش
 گرما و سرما و کشت و برداشت محصول به طور کامل انجام گیرد.
 آغاز این مدت از بودن آفتاب در نقطه ای از فلک البروج است تا دوباره
 به آن نقطه باز گردد. از این جهت، این سال را به آفتاب نسبت داده و
 سال خورشیدی نامیده اند. اندازه و مدت آن ۳۶۵ روز و اندکی کمتر از
 ۶ ساعت، یعنی ۳۶۵ روز و ۵ ساعت و ۴۸ دقیقه و ۴۶ ثانیه است.
 $\frac{1}{11}$ سال طبیعی، ماه اصطلاحی نامیده می شود که مدت آن به طور

است و محاسبه ی نیمه ی روز در میان روز تمام، دشوار است. بنابراین
 دو ماه را روی هم ۵۹ روز به حساب می آورند که یکی از این دو ماه سی
 روز و دیگری ۲۹ روز است. اما اگر گردش ماه به دور زمین را در
 ماه های مختلف به دقت بنگریم، مشاهده می کنیم که دو یا سه ماه پشت
 سر هم ۳۰ روز یا ۲۹ روز می شود؛ پس تعداد روزهای ماه، به مدت
 زمان حقیقی گردش آن به دور زمین بستگی دارد.

ماه اصطلاحی یا ماه شمسی

ماه اصطلاحی یک دوازدهم از سال طبیعی یا نزدیک به آن است.
 این ماه چون قراردادی است، بین ۲۸ تا ۳۲ روز در ماه های متفاوت

شماره ماهها	ماه‌های سال باستانی (شمسی)	تعداد روزها	ماه‌های سال خورشیدی (شمسی)	تعداد روزها
۱	فروردین	۳۱	حَمَل (گوسفند)	۳۰
۲	اردیبهشت	۳۱	ثور (گاو)	۳۱
۳	خرداد	۳۱	جوزا (دو پیکر)	۳۱
۴	تیر	۳۱	سرطان (خرچنگ)	۳۲
۵	مرداد	۳۱	اسد (شیر)	۳۱
۶	شهریور	۳۱	سنبله (خوشه)	۳۱
۷	مهر	۳۰	میزان (ترازو)	۳۰
۸	آبان	۳۰	عقرب (کژدم)	۳۰
۹	آذر	۳۰	قوس (کمان)	۳۰
۱۰	دی	۳۰	جدی (بزغاله)	۲۹
۱۱	بهمن	۳۰	دَلُو (ظرف آب کشیدن از چاه)	۳۰
۱۲	اسفند	۲۹	حوت (ماهی)	۳۰

جمعا ۳۶۵ روز
هر چهار سال یک بار اسفند ۳۰ روز و سال ۳۶۶ روز می شود که آن را سال کبیسه می گویند.
مبدأ = هجرت حضرت محمد (ص) از مکه به مدینه
مبنا = گردش زمین به دور خورشید

شماره ماهها	ماه‌های سال فرس قدیم و یزدگردی (شمسی)	تعداد روزها	ماه‌های سال پارتیان و جلالی شمسی	تعداد روزها
۱	فروردین (پارتیان با ۱۷ مرداد نامش)	۳۰	فروردین ماه	۳۰
۲	اردیبهشت	۳۰	اردیبهشت ماه	۳۰
۳	خرداد	۳۰	خردادماه	۳۰
۴	تیر	۳۰	تیر ماه	۳۰
۵	مرداد	۳۰	مردادماه	۳۰
۶	شهریور	۳۰	شهریور ماه	۳۰
۷	مهر	۳۰	مهر ماه	۳۰
۸	آبان	۳۰	آبان ماه	۳۰
۹	آذر	۳۰	آذر ماه	۳۰
۱۰	دی	۳۰	دی ماه	۳۰
۱۱	بهمن	۳۰	بهمن ماه	۳۰
۱۲	اسفند	۳۰	اسفند ارمدماه	۳۰

۵ روز افزونی به آبان ماه اضافه می شود.
جمعا ۳۶۵ روز
مبدأ = آغاز پادشاهی یزدگرد سوم در سال ۱۱ هجری
مبنا = گردش زمین به دور خورشید

شده از سال، یک روز کامل حاصل می شود. آن گاه آن را بر روزهای سال چهارم می افزایند تا ۳۶۶ روز شود. کار یونانیان و رومیان و سریانیان و نیز کار قبطیان مصر بود. سال ۳۶۶ روز را به یونانی «اولمقیاس» و به سریانی «کیستا» خوانند و چون به عربی برگردانیم، «کیسه» نامیده می شود که از جمع آوری چهار یک‌های روز به صورت یک روز تمام و اضافه کردن آن بر سال خورشیدی حاصل می شود. در سال قمری نیز از کسرهای سال هر سه سال یک بار، یک روز تمام حاصل می آید که آن را به سال قمری می افزایند و ۳۵۵ روز می شود و اندکی از آن باقی می ماند که از آن دو کسر در سال ششم، دو روز تمام می شود و چون سی سال بگذرد، آن کسر به یازده روز سپری می شود

مساوی در هر ماه، سی روز و اندکی است.

سال اصطلاحی یا سال قمری

سال اصطلاحی آن است که دوازده برابر ماه طبیعی است و اندازه‌ی آن برابر ۳۵۴ روز و ۸ ساعت و ۴۸ دقیقه است و این سال را سال قمری خوانند.

کسرهای سال را چگونه محاسبه می کنند و به کار می برند؟

در سال خورشیدی هر سال را ۳۶۵ روز حساب می کنند و ۶ ساعت آن را به حساب نمی آورند تا چهار سال، که از این ساعت‌های حذف

شماره ماهها	ماه‌های رومیان (شمسی)	تعداد روزها	ماه‌های فرانسویان (میلادی) (شمسی)	تعداد روزها
۱	یتوریوس (برابر با ۲۴ دی)	۳۱	ژانویه (برابر با ۱۱ دی)	۳۱
۲	فبروریوس	۲۸	فوریه	۲۸
۳	مارتیوس	۳۱	مارس	۳۱
۴	اپریلیوس	۳۰	آوریل	۳۰
۵	مایوس	۳۱	مه	۳۱
۶	یونیوس	۳۰	ژوئن	۳۰
۷	یولیوس	۳۱	ژوئیه	۳۱
۸	اگستوس	۳۱	اوت	۳۱
۹	سپتیمیوس	۳۰	سپتامبر	۳۰
۱۰	اکتومبروس	۳۱	اکتبر	۳۱
۱۱	نوامبریوس	۳۰	نوامبر	۳۰
۱۲	دستمبروس	۳۱	دسامبر	۳۱

شماره ماهها	ماه‌های سریانی (شمسی)	تعداد روزها	ماه‌های قبطیان مصر (شمسی)	تعداد روزها
۱	تشرین ۱ (برابر با ۲۲ مهر/شهریور)	۳۱	توت (برابر با اول دی/ماه پارسا)	۳۰
۲	تشرین ۲	۳۰	باوی	۳۰
۳	کانون ۱	۳۱	ثور	۳۰
۴	کانون ۲	۳۱	کوان	۳۰
۵	شیاط	۲۸	طوفی	۳۰
۶	آذار	۳۱	ماخیر	۳۰
۷	نيسان	۳۰	مامینوت	۳۰
۸	آيار	۳۱	فرمونی	۳۰
۹	حزيران	۳۰	باخون	۳۰
۱۰	تموز	۳۱	باونی	۳۰
۱۱	آب	۳۱	افیقی	۳۰
۱۲	اپرول	۳۰	ماسوری	۳۰

جمعا ۳۶۵ روز
مبدأ = تولد حضرت عیسی (ع)
مینا = گردش زمین به دور خورشید

جمعا ۳۶۵ روز
ماه کیسه فبروریوس است
مبدأ = زمان اگستوس، اولین قنصر روم
مینا = گردش زمین به دور خورشید

۵ روز افزونی به آخر سال افزوده می‌شود.
آن را ماه کوچک گویند و ماه سیزدهم شمرده می‌شود.
جمعا ۳۶۵ روز
مبدأ و مینای آن همانند ماه‌های سریانی است.

جمعا ۳۶۵ روز
ماه کیسه شیاط است و به هر چهار سال ۲۹ روز می‌شود.
مبدأ = زمان اگستوس، اولین قنصر روم
مینا = گردش زمین به دور خورشید

شمسی هستند، فراهم می‌آید و آن سال را که کیسه کنند، به زبان عبری «عبر» می‌نامند. با این کیسه کردن، چون بر سال افزوده می‌شود، سال به جای خود برمی‌گردد و با سال شمسی مطابق می‌شود. پس چون می‌خواستند سال را کیسه کنند، در خطبه اعلام می‌کردند و می‌گفتند: «فلان ماه را تأخیر کردم.» و اگر از ماه حرامی بود، مثلاً محرم، می‌گفتند: «محرم را سوختم و او را حلال کردم.» زیرا در سالی که دو محرم باشد، اولی حلال است. در اصل در ماه‌های عبری فقط چهار ماه حرام است و ماه دیگر که در حقیقت صفر است، با این کیسه کردن محرم می‌شود.
هر که ماه‌های قمری را در سال شمسی به کار ببرد، چاره‌ای ندارد

و آن سال‌هایی را که ۳۵۵ روز باشند، کیسه‌های عرب خوانند.

شمسی چیست؟

به معنی سوختن و تأخیر کردن است و منظور آن است که سال قمری از سال شمسی تقریباً یازده روز کوتاه‌تر است و زودتر فرامی‌رسد. از این جهت ماه‌های عبری در مدیت نزدیک به سی و سه سال، به همه فصل‌های سال می‌گردند. هر ماهی که در نظر بگیری، آن را در هر فصلی و در هر ماه از آن فصل می‌توانی بیابی. در تورات به یهودیان فرموده است که سال و ماه زاهر دو طبعی ندارند. پس ناچار سال را باید به ماهی کیسه کنند که از آن روزهایی که میان سال قمری و

می‌کنند و آن را دور اثنی عشری یا دوازده گانه گویند. ابتدای این سال را از سیچقان نیل، گیرند و مبدأ سال را از بودن آفتاب در حدود نیمه ی دلو (بهمن) دانند و ماه اول را از اجتماعی گیرند که در اواسط برج دلو به وجود می‌آید. و آن نوروز و اول سال ایشان است.

دور اثنی عشری به ترتیب زیر می‌گردد:

۱. سیچقان نیل = موش
۲. اودلیل = گاو
۳. بارسن نیل = پلنگ
۴. تووشقان نیل = خرگوش
۵. لوی نیل = نهنگ
۶. نیلان نیل = مار
۷. یونت نیل = اسب
۸. قوی نیل = گوسفند
۹. پیچی نیل = میمون
۱۰. نخاقوی نیل = مرغ
۱۱. ایت نیل = سنگ
۱۲. تنگوزیل = خوک

اسامی این حیوانات در دو بیت زیر بدین صورت گنجانده شده است.

موش و پلنگ و خرگوش شمار
زین چار، جز بگذری نهنگ آید و مار
و آن گاه به اسب و گوسفند است، شمار
همدونه و مرغ و سنگ و خوک آخر کار

تذکرات

۱. اضماسه: مرکب از دو کلمه ی آده به معنی افزونی و ماس به معنی ماه است.
۲. قباچاق: دشت و ناحیه ای در شمال دریای خزر.
۳. ایغور: سرزمینی در ترکستان شوروی سابق.
۴. همدونه: میمون.

منابع

۱. التفهیم الاوائل صناعة التنجیم، ابوریحان محمد بن احمد بیرونی خوارزمی، با تعلیقات و تجدیدنظر و مقدمه ی تازه به قلم «استاد جلال الدین همایی»، چاپ دوم، از سلسله انتشارات انجمن آثار ملی - به شماره ی ۴۱۰۹۵.
۲. سال نمای فارسی، استخراج حاج میرزا اسماعیل مصباح، چاپ و انتشارات اقبال، سال ۱۳۷۲.
۳. فرهنگ لغت، علامه علی اکبر دهخدا.
۴. فرهنگ لغت، دکتر محمد معین.
۵. یادداشت های پدرم، سید ابوالحسن مظفری.
۶. فرهنگ اصطلاحات نجومی، دکتر ابوالفضل مصفا.

شماره ی ماه ها	ماه های سفیدیان (شمسی)	تعداد روزها	ماه های ترکی (شمسی)	تعداد روزها
۱	خوسرد (برابر با ۶ فروردین)	۳۰	ایکندی آی	۲۹
۲	جرجن	۳۰	اوجونجی آی	۳۰
۳	نیسن	۳۰	درتونجی آی	۲۹
۴	بساگ	۳۰	بشتمی آی	۳۰
۵	اشناخدا	۳۰	التنجی آی	۲۹
۶	مزبخند	۳۰	بدنجی آی	۲۹
۷	فتکان	۳۰	سکنجی آی	۳۰
۸	ابانج	۳۰	توقونجی آی	۲۹
۹	فوع	۳۰	اوتونجی آی	۳۰
۱۰	مسانوع	۳۰	اون بیرنجی آی	۲۹
۱۱	زیمد	۳۰	حفتشایط آی	۳۰
۱۲	خشوم	۳۰	شیون آی	۲۹
			آرام آی	۳۰
<p>در روز افزونی به آخر سال اضافه می‌شود و سفیدیان آن را از جمله ی ماه دوازدهم می‌شمارند. جمعاً ۳۶۵ روز مینا = گردش زمین به دور خورشید</p> <p>جمعاً ۳۸۲ روز (۱۳ ماه) است. این سال از سال باستانی ۱۷ روز بیشتر است. آغاز این سال را در هر فصلی می‌توان دید. مینا = گردش زمین به دور خورشید + ۱۷ روز</p>				

از این که آن را به یک ماه قمری کیسه کند. هندوان نیز آن ماه را که شمارش سال یا آن تمام می‌شود، دوبار به حساب می‌آورند و آن سال را «آدماسه» نامند. پس آدماسه ماه افزونی کیسه است و این کیسه را هندوان و ایرانیان قدیم بسیار محترم و پاکیزه می‌شمرند. در جدول ها سال های مختلف قمری و شمسی آمده است.

دوره ی اثنی عشری

حکمای ترکستان از قباچاق^۲ و ایغور^۳، دوری دارند که هر دوازده سال تکرار می‌شود و هر سال آن را به اسم جانوری موسوم کرده‌اند و چگونگی حالات و حوادث آن سال را از طبع و خوی آن جانور استنباط